

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 206-222

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖK

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
muratgokh@hotmail.com

TARİH YAZICILIĞINDA MİTOLOJİK UNSURLAR VE MÜBALAĞALI ANLATIMLARIN KULLANIMI: İSKENDERİYE BÖLGESİ VE FETHİ ÖRNEĞİ¹

Özet

Milletler varlıklarını devam ettirebilmek için zaman zaman savaşmak zorunda kalmışlardır. Bütün milletlerin tarihinde olduğu gibi İslâm'ın ilk döneminde gerçekleşen savaşlarla ilgili olarak ta İslâm Tarihi kaynaklarında hikâye türünden, gerçekliği tetkike muhtaç pekçok olay anlatılır. Bu anlatılanların bazen doğru olduğu gibi bazen de hamaset duygularıyla, düşmanı aşağılamak, tarihi değeri olan bir eseri hikâyelerle cazibeli kılmak gibi değişik gayelerle yazıya geçirildiği görülmektedir. Şüphesiz Müslümanlar hicri birinci asırda tarihte benzerine nadiren rastlanabilecek derecede büyük fetihler gerçekleştirmiş ve geniş coğrafyalara hâkim olmuşlardır. Fetih düşüncesiyle Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs Mısır'ı fethetmek üzere görevlendirilmiştir. Bu gayeyle Mısır topraklarında Roma İmparatorluğuna bağlı olan Bülbeys, Babilon ve İskenderiye başta olmak üzere birçok yerleşim birimi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde fethedilmiştir.

Bazı İslâm Tarihi kaynaklarında çalışmamıza konu olan Mısır'ın, fethin gerçekleştiği dönemde en büyük şehri olan İskenderiye ile ilgili gerek kuruluşuyla gerekse Müslümanlar tarafından fethiyle alakalı olarak mitoloji ve efsaneyi andıran, gerçekleri yansıtmayan, mübalağa ifade eden anlatımlar söz konusudur. Araştırmamızda tarih yazıcılığı bağlamında İskenderiye'nin kuruluşu ve fethi

¹ Bu çalışma 03-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi ve Asoscongress tarafından Alanya'da düzenlenen 4. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan tebliğ genişletilerek hazırlanmıştır.

sırasında gerçekleştiği iddia edilen rivayetlerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Mezkur rivayetlerin doğruluğunun tetkiki tarihin gerçeklerinin ortaya çıkarılması adına önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, İskenderiye, Tarih Yazıcılığı, Efsane, Mübalağa

MYTHOLOGIC ELEMENTS AND THE USE OF EXXAGERATED EXPRESSIONS: THE REGION OF ALEXANDRIA AND ITS CONQUEST

Abstract

Nations had to fight from time to time in order to continue their existence. As in all nations' history wars happened in the early period of Islam are told fable-like and need to be proven. Some of the things told are true and some of them are not caused by heroism in order to insult the enemy. No doubt that in the first century of the hejira Muslims made big conquests and ruled over wide areas. Umar ibn al-Chattāb selected Amr ibn al-As to conquer Egypt. With this purpose Bulbays, Babylon and Alexandria belonging to the Roman Empire were conquered in a short period of time. In this study we will make an evaluation of the tellings about Alexandria's founding and conquest in context to historiography. The investigation of the mentioned narratives is important in order to reveal historical facts.

Keywords: Mythology, Alexandria, History Writing, Legend, Exaggeration

GİRİŞ

Tarih toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır.² Tarihi anlatan ve tarihte yaşanmış olayları yorumlayarak sonraki dönemlere aktaran en önemli aktör tarihçidir. O, insan olması sebebiyle yaşadığı dönemin şartlarından etkilenerek tarihi bir olayı olduğundan farklı anlatabilecektir. Bu sebeple tarihçinin geçmişte meydana gelen olaylara nesnel bir bakış açısıyla bakabilmesi oldukça zordur.³

Unutulmamalıdır ki tarihçinin hakikatlerin korunmasını sağlamak ve bu hakikatleri kendisinden sonraki dönemlere olduğu gibi aktarmak gibi büyük bir sorumluluğu vardır. Gerek tarihçilik veya tarih tenkitçiliği, gerekse tarihçinin bilgisi ve bilinci, güvenilir haberleri, sağlıklı rivayetleri ortaya çıkarmak ve tarihî hakikati aslı çehresiyle aktarmak esaslarına dayanmaktadır. Bu sebeple tarihçi tarih tenkidinde bulunmalıdır. Şüphesiz bu tenkit yazılanların tarihe dair olup olmadıklarının tespitini ve tarihî hakikatin ortaya çıkarılmasını sağlar.⁴

Tarihçi zor olsa da tarihe yaklaşımında olabildiğince objektif davranmaya çalışmalıdır. Tarih yazıcılığında olduğu gibi ilk dönem İslâm tarih yazıcılığının da en tartışmalı konularından

² Fayda, Mustafa, "Tarih", *DİA*, İstanbul, 2011, XL/30.

³ Demircan, Adnan, *Tarih ve Tarihçi*, İstanbul, 2016, s. 21.

⁴ Öz, Şaban, *Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri*, İstanbul, 2017, s. 38.

birisi aktarılan rivayetlerin objektif olup olmadığı meselesidir. Söz konusu dönemin rivayetçi tarih yazım anlayışına bakıldığında ilk dönem İslâm tarihçilerinin bir kısmının, eserlerine almış oldukları bazı rivayetleri seçmeden ve herhangi bir tenkit süzgecinden geçirmeden zaman zaman taraflı davranarak eserlerine aldıkları görülecektir.

Bunun birinci sebebi, bu dönemdeki rivayet usulü anlayışının herhangi bir metin tenkidine ihtiyaç duymamasıdır. İkinci sebep ise, bu ravilerin metin tenkidi yapmayarak rivayetlerde herhangi bir seçiciliğe gitmemelerini bir hizmet olarak görmeleridir. Bilimsel tarih yazımı açısından bu durum sakıncalı olmakla birlikte, günümüz İslâm tarihçiliği açısından kısmen de olsa faydalıdır. Çünkü o dönem siyer yazarlarından her biri almış oldukları rivayetleri kendi kıstaslarına göre bir tenkit süzgecinden geçirirlerdi, bugün elimizde belki de bize kaynaklık edecek çok sınırlı bir malumat bulunacak ve bununla birlikte bizim ilk dönem İslâm tarihçilerinin elemiş oldukları rivayetlere ulaşma imkânımız olmayacaktı. Dolayısıyla elimizde az miktarda malumat bulunacaktı ki belki de güvenilir ve sağlam rivayetlerin birçoğu bilmeden elenmiş olacaktı.⁵ Hâlbuki kusur gibi görülen bu durum sonraki dönem müellifleri için oldukça zengin bir inceleme alanı sağlayacaktır. Bu konuda kendisine ulaşan rivayetleri tenkit süzgecinden geçirmeksizin eserine alan isimlerin ilklerinden ve en önemlilerinden biri *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)* adlı eserin sahibi İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922)'dir. Taberî eserinin önsözünde "Eğer bu kitabımda geçmişe dair zikrettiğimiz haberlerin bir kısmını gerçek bulmayıp inkâr edenler ya da hoş saymayanlar olursa bilsinler ki bu haberler tarafımızdan uydurulmamıştır. Bilakis bir kısım raviler tarafından bize ulaşmıştır. Bu haberler bize nasıl nakledilmişse, biz de aynen o şekilde naklediyoruz"⁶ diyerek bu duruma işaret etmiştir. Dolayısıyla ilk dönem İslâm tarihçilerinin tenkidî bir anlayışla eserlerini kaleme almamalarının en önemli sebebi, belki de onların gayesinin tarihî hakikatleri tetkik etmek değil, bu hakikatleri ortaya koyacaklar için gereken rivâyetleri tespit etmek olmasıdır.⁷ Bugün ise bir tarihçi ilk dönemin aksine rivayet olunan bir olayın olabilirlik ihtimalini gözden geçirmeli, rivayetleri geldiği gibi eserlerine dâhil etmemelidir.

Hakikatlere ulaşabilmek için bir tarih eseri ele alındığında, içindeki olgularla birlikte, onu kaleme alan müellif de incelenmelidir. Eseri ortaya koyan müellif içinde bulunduğu (yaşadığı) şartlardan tamamen kopamayabilir. İyi bir tarihçi, sonuca ulaşırken objektif ve eleştirel bir bakışla rivayetlerin doğruluğunu ya da yanlışlığını fark edebilecek düzeyde olmalıdır. Nitekim günümüz tarihçileri bu bakış açısıyla birkaç yüzyıl öncesine kadar haddinden fazla abartılan bazı olayların gerçek olmadıklarını ispatlamışlardır. Buna örnek olarak araştırma konumuzu meydana getiren İskenderiye şehrinde tarihte var olmuş İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması meselesini verebiliriz. Kütüphanenin Hz. Ömer'in emriyle Mısır fatihi olan Amr b. el-Âs'ın kontrolünde Müslümanlar tarafından yakıldığı ile ilgili bilgiler ilk defa XIII. yüzyılda gündeme gelmiştir. Bu konuyu bu şekilde ilk kez gündeme getiren müellifler, Abdülatîf el-Bağdâdî (ö. 629/1231)⁸ ile İbnü'l-Kıfî (ö. 646/1248)⁹ olmuştur. Hâlbuki 21/642 tarihinde fethedilen İskenderiye'deki bir kütüphanenin fetihten hemen sonra Müslümanlar tarafından yakılması iddiası ile ilgili altı asır boyunca en ufak bir bilgi bulunmazken ilk defa 629/1231 vefat tarihli

⁵ Kozan, Ali, *Tarih Yazımında Tarafsızlık Problemi: İlk Dönem Siyer-İslâm Tarihi Yazıcılığı Örneği*, Diyarbakır, 2008, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD), c. VI, sy. 12, s. 82; Öz, Mevzû *Haberlerin Tarihi Değeri*, s. 38-39.

⁶ Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî*, Beyrût, 1968, I/7-8.

⁷ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991, s. 178.

⁸ Abdülatîf el-Bağdâdî, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdülatîf (ö. 629/1231), *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, thk. Ahmed Gassân, Dîmeşk, 1983.

⁹ İbnü'l-Kıfî, Cemaleddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, (ö. 646/1248) *Ahbâru'l-Ulemâ bi Ahyâri'l-Hukemâ*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrût, 2005.

bir müellif tarafından konunun bu minvalde dillendirilmesi gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu ispata kâfidir. Bu iddianın, araştırmacıların son dönemlerdeki bulguları ile tenkit metodunu işleterek tamamen asılsız olduğu açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Tarih Yazıcılığında Gerçekdışı Anlatımların Başlıca Sebepleri

İslâm tarihinin ilk döneminde siyer ve meğâzî türü eserlerin yazımında, hadis rivayetinde kullanılan isnad yönteminin esas alındığı görülmektedir. Metinden daha ziyade senede yani rivayeti nakleden kişinin güvenilirliğine önem verilmesi bazı rivayetlerde gerçeklik problemini ortaya çıkarmıştır.

İbn Haldûn (ö. 808/1406), tenkit metoduyla kaleme aldığı Mukaddime adlı eserinde, bu tür rivayetlere yer veren tarihçilerin içine düştükleri yanlışlık ve hataları eleştirerek görüşlerini şu şekilde ifade eder. “Çoğu kez tarihçilerin, müfessirlerin ve nakil üstadlarının hikâyelerde ve vakalarda içine düştükleri hataların sebebi, zayıf veya sağlam demeyip sadece nakle itimat etmeleri, bunları asıllarıyla karşılaştırmamaları, benzerleriyle mukayese etmemeleri, hikmeti ölçü olarak oluşumların tabiatlarını kavramak suretiyle haberlerde muhakeme ve basireti hakem kılmamalarıdır. Özellikle hikâyelerde konu edilen askerlerin ve malların sayılarını sıralarken bu durumda kalmışlardır. Çünkü bu gibi konular yalan için uygun bir vesile, makul olmayan sözler için elverişli bir yerdir.”¹⁰

Tarihçi zaman zaman tarihî gerçekliklerin içine hislerini, düşüncelerini, ön yargılarını, beklentilerini, sevgisini, öfkesini ve nefretini gibi daha birçok etkeni katabilmekte, gerçekle ilgisi olmayan mübalağalı anlatımları ve daha da ileri giderek mitolojik unsurları tarihe sokabilmektedir.

İbn Haldûn tarih ilmine gerçeğe aykırı birtakım bilgilerin karışmasının başlıca sebeplerinin şunlar olduğunu belirtir;

- Görüş ve mezheplere olan aşırı derecede taraftarlık.
- Haberi nakledenlere güvenmek ve onları mevsuk kabul etmek.
- Haberlerin naklediliş maksatları hakkındaki gaflet ve dikkatsizlik.
- Durumların olaylara nasıl tatbik edilebileceğini bilmemek.
- Halkın, yüksek makam ve rütbe sahiplerine, onları överek, kendilerine ahvali güzel göstererek, bu suretle şan ve şöhretlerini yayarak yaklaşmak ve yaranmak düşüncesi.¹¹

Genelde tarih yazıcılığının özelde ise İslâm tarih yazıcılığının özellikle ilk dönemde bu tür problemlerinin olduğunu biliyoruz. Ancak hicri ilk üç asrın ortaya konan eserler sebebiyle İslâm tarihçiliğinin en verimli devri olduğunu da söylemek mümkündür.¹² O dönemde yazılan eserlerin en önemli zaaflarından biri, bunların bir süre sözlü gelenek çerçevesinde nakledilmiş olması ve bunun da müdahaleye açık olmasıdır. Bu müdahalenin ne kadar olduğunu, gerçekten

¹⁰ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime*, İstanbul, 2011, I/165.

¹¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/199-200.

¹² Piriş, Şaban, *Vâkıdî'nin Kitâbu'l-Meğâzî'si (1. Cilt) Çeviri ve Değerlendirme* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2016, s. 48-49.

bizim algımızı yönlendirebilecek seviyede olup olmadığını anlamak için rivayetler üzerinde çok ciddi değerlendirmeler yapmak gerekir.¹³

Tarih biliminin temel problemlerinden biri olan tarihsel rivayetlerin objektifliği meselesi, tarih yazımında üzerinde durulması gereken en önemli unsur olarak kendini göstermektedir. Unutulmamalıdır ki tarihçi bir insan olması hasebiyle birçok özelliği üzerinde taşır. İnsanı etkileyen sahip olduğu kültür, yaşadığı dönemin sorunları, siyaset, mezhep ve mensup olunan millet gibi unsurlar söz konusudur. Bu sebeple tarihçinin objektif olmayı hedeflemesi büyük bir çabayı gerektirir. Tarihçinin tarihî bir gerçeği aktarırken görevi haklı veya haksız ortaya çıkarmak olmamalıdır. Tarihçi hadiseye baktığında sebep ve sonuçları anlamaya çalışarak olayı çözümlmelidir. Haklıyı ve haksızı ortaya çıkarmak adına yazılanlar tarih metni olmaz.¹⁴

İslâm Tarihi Kaynaklarında Tenkit

Müslümanlarda tarih yazıcılığının ilk örnekleri Emevîler döneminde ortaya çıkmıştır. Siyer, meğâzî, tabakât ve terâcim kitapları ilk örnekleri oluşturmaktadır. Daha sonra genel tarih yazıcılığı başlamış ve böylelikle rivayetçi tarih yazımına geçilmiştir.¹⁵ Rivayetçi tarih yazımına geçilmesiyle birlikte bazen isrâiliyât, hurafe ve mitolojik muhtevalı bilgiler, taraflı tarih yazımı ve ideolojik ve asabiyetçi yaklaşımlar gibi unsurlar İslâm tarih yazıcılığına etki etmiş ve birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

İbn Haldûn'a göre, İslâm'daki büyük tarihçiler, eski çağlara ait haberleri geniş ölçüde derleyip topladılar. Fakat asalak tarihçiler bu haberleri sahte ve uydurma olanlarla karıştırdılar. Bu hususta haber uydurdular. Onlardan sonra gelenlerin çoğu bu eserlere tabi oldular. Saçma rivayetleri reddetmediler.¹⁶ Mes'ûdî gibi bir kısım müelliflerin eserlerinde irdelediği, gerçekliğini sorguladığı bazı konularda kendi tarihçilik zihniyetine uymasa dahi akıldışı, hurâfe sayılabilecek haberlere yer vermesi ahbâr yazımının geleneksel karakterine uymaktadır. Bu şekil ahbâr yazımı bu yönüyle bir yandan okurun durağanlaşmasını, sıkılmasını önlerken; diğer yandan onun birbiriyle örtüşen ve çelişen görüşler üzerinde düşünmesini amaçlamıştır.¹⁷

Şüphe yok ki geçmişte yaşayan tarihçiler de doğruya ulaşma konusunda çaba gösteriyorlardı. Bugünkü insanın aklına yatmayan bazı şeyler o günün insanının da aklına yatmamış olabilir. Nitekim birçok âlim kendilerine ulaşan geçmişe ilişkin bilgilere yönelik çok ciddi eleştiriler yapmışlardır. Bu bağlamda Vâkîdî'nin *Kitâbu'l-Meğâzî* ve İbn Sa'd'ın *Kitâbu't-Tabakât* adlı eserlerinde kendilerine ulaşan rivayetler hakkında bazı eleştirilere yer verdiklerini görüyoruz.¹⁸

Mübalağanın Olduğu Alanlar ve Mübalağaya Yer Verilmesinin Sebepleri

Tarihçiye ulaşan veya tarihçinin eserine aldığı rivayetlerin bir kısmında ciddi abartılar mevcuttur. Malların miktarı (hükümdarların malları, topladıkları vergiler, zenginlerin harcadıkları paralar), askerlerin sayısı, şehirlerin fethi, coğrafi ve ekonomik koşullardan söz edilirken ciddi abartılarla karşılaşmaktayız. Eserlerde yer alan rivayetlerde abartılara ve

¹³ Demircan, *Tarih ve Tarihçi*, s. 84.

¹⁴ Demircan, *Tarih ve Tarihçi*, s. 73-75.

¹⁵ Kozan, *Tarih Yazımında Tarafsızlık Problemi*, s. 81.

¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/158-159.

¹⁷ Özcan, Emine, *Erken Dönem İslâm Tarihi Yazımı Bağlamında el-Mes'ûdî (ö. 346/956), ve Tarihsel Gerçeklik*, Ankara, 2012, s. 116.

¹⁸ Demircan, *Tarih ve Tarihçi*, s. 86-87.

mitolojik anlatımlara yer verilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Belki de bu abartıların başlıca sebepleri arasında insanın ilginç ve harikulade garip şeylere ilgisi, ravilerin olayları anlatırken dinleyicilerin dikkatini çekmek için bazı mübalağalı ifadeleri kullanmaları, çıkar sağlama, yalan söyleme huyuna sahip olma, abartılı ifadelerin dile kolay gelmesi, tarafgirlik duygusu, haberlerin iyice araştırılıp tenkit edilmeden rivayet edilmesi sayılabilir.¹⁹

Çalışma konumuz olan İskenderiye şehri ve fethiyle ilgili olarak gerçeği yansıtmayan, mübalağa ve mitoloji kâbilinden birçok bilgi, kaynaklarda yer almaktadır. Şimdi de genel hatlarıyla şehir hakkında bilgi verilerek konuya devam edilecek, şehrin kuruluşu, özellikleri ve Müslümanlar tarafından fethiyle ilgili olarak müelliflerin eserlerinde zikrettiği mübalağalı ve mitolojik anlatımlar tahlil edilecektir.

Genel Hatlarıyla İskenderiye

İnsanlık ve medeniyet tarihi açısından önemli bir yer olan İskenderiye (Alexandria), Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biridir. Nil deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye; Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli uluslararası bir ticaret ve ulaşım merkezidir.²⁰

Büyük İskender'in emriyle kurulan şehrin inşasının tamamlanması Batlamyus (Ptolemaios) hanedanı devrine rastlamaktadır.²¹ İskenderiye'nin kuruluşu, meşhur Makedonyalı Büyük İskender'in Mısır topraklarını fethettiği zaman Nil deltasıyla Mareotis gölü arasındaki eski Rhakotis isimli balıkçı köyünün bulunduğu mevkide büyük bir şehir kurmak istemesiyle olmuştur.²²

Kurulduğu dönemde dünyanın en geniş yollarına sahipti. Kanallardan oluşan bir ağ bütün şehri kaplamakta ve Nil nehrinden suyu evlerin haznelerine kadar getirmekteydi. Pharos adasına inşa edilen İskenderiye Feneri, dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmekteydi.²³

İskenderiye, Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında bölgenin en önemli şehri olma özelliğini muhafaza etmiş ve bunun yanı sıra askerî, dînî, ticarî ve kültürel önemini korumuştur. Ancak İskenderiye Hıristiyanlığın kabulünden sonra mezhep çatışmaları ve Bizans-Sâsânî savaşları sebebiyle çeşitli yıkımlara uğramıştır. Şehir, Müslümanlar kuşattığında Bizans hâkimiyetindeydi ve eski ihtişamını kaybetmişti. Fakat mimarî yapıları ve bu yapılardaki mermer işçiliğiyle hâlâ dikkatleri üzerine çekmeye devam ediyordu.²⁴

İskenderiye denilince akla gelen en önemli konulardan birisi de meşhur kütüphanedir. İskenderiye Kütüphanesi'nde Yunanca eserlerin kopyaları büyük bir yekûn tutmaktaydı. İlim adamları ise çoğunlukla Yunanlılardı.²⁵ İskenderiye şehrinin kurucusu olan Makedonya kralı Büyük İskender'in m.ö. 323 yılında ölümünden sonra, yaklaşık yirmi yıl süren iç mücadeleler

¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/169; Demircan, *Tarih ve Tarihçi*, s. 121.

²⁰ Seyyid, Eymen Fuad, "İskenderiye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2000, XXII/574.

²¹ Dîmeşkî, Şihâbüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullah (ö. 749/1348), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Abudabi, 2002, III/490.

²² Şeyyâl, Cemaleddin, *Târîhu Medîneti'l-İskenderiyye fî'l-Asri'l-İslâmî*, İskenderiye, 1996, s. 15.

²³ Terzioğlu, Arslan, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1971, IX/427-428.

²⁴ Gırnatî, Ebû Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 565/1169), *Gırnatî Seyahatnamesi; Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*, İstanbul, 2011, s. 2.

²⁵ Ünver, Süheyl, "21 Asır Önce İskenderiye Tıp Mektebi ve Kütüphanesi", İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1967, sy. IV, s. 790.

neticesinde, ülke, komutanlar arasında paylaşıldı. Mısır toprakları Soter I'nın (m.ö. 304-285) yönetiminde kaldı. Mısır'da Ptolemaioslar hanedanını başlatan Soter I ve onu izleyen Philadelphos (m.ö. 285-247) ilme merakları sebebiyle İskenderiye'yi dünyanın en ileri ilim ve kültür merkezi hâline getirdiler.²⁶

Mısır'ın en büyük şehri olan İskenderiye, Müslümanların burayı fethinden önceki asırlarda tam bir ilim ve kültür şehriydi. Her millettten sayısız bilim adamı, sanatçı ve edebiyatçı burada toplanmıştı. Tıp ilmi, dünyanın hiçbir bölgesinde olmadığı kadar ilerlemiş, felsefe ve edebiyat alanında da zirveye ulaşılmıştı. Matematik, astronomi, coğrafya, geometri gibi ilimler, şehirdeki eğitim kurumlarında okutuluyordu.²⁷

İskenderiye sanat ve teknik alanında büyük ve gösterişli binalarıyla, yüksek surlarıyla, büyük kiliseleriyle, geniş ve dümdüz caddeleriyle Araplar şehri fethettiğinde de görkemli bir merkezdi.²⁸ Nitekim Amr b. el-Âs Müslüman olmadan önce ticaret sebebiyle geldiği şehri görmüş, şehrin görkemi onu hayretler içinde bırakmıştı.²⁹

Müslümanların İskenderiye'yi fethettikleri sırada şehirde halkın büyük çoğunluğu Hristiyan idi. Bunun yanında sayıları hiç de azımsanmayacak oranda Yahudi vardı. Şehir fetih öncesinde Hristiyanlık dünyası için önemli merkezlerden biridir. Herakleios bu sebeple burayı savunmak için çok gayret sarfetmiştir.³⁰

İskenderiye ile imparatorluğun diğer patriklik merkezleri arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar iç mücadelelere yol açıyordu. İskenderiye zengin kütüphaneleri, felsefe ve teoloji okullarıyla önemli bir şehirdi. Milâdî 619 yılına gelindiğinde Sâsânîler İskenderiye'nin de içinde bulunduğu Mısır topraklarını zaptettilerse de, şehir 628'de Bizanslılar tarafından geri alındı. 640 yılından itibaren Amr b. el-Âs kumandasındaki İslâm orduları Mısır topraklarını fethederken başşehir İskenderiye'yi kuşatma altına alınca Mukavkıs direnmeyerek şehri Müslümanlara teslim etti. Bizans birlikleri gemilerle Rodos'a doğru yola çıktıktan sonra Amr b. el-Âs, 21/642 senesinde İskenderiye'ye girdi.³¹ Böylece İskenderiye, Müslümanlar'ın idaresi altında bugüne kadar devam eden yeni bir döneme girmiş oldu.

Amr b. el-Âs'ın Mısır Fethine Çıkması ve İskenderiye'yi Fethi

Müslümanlar 17/638 yılında Kudüs'ü fethedince Bizanslı komutan Artabon, Kudüs'ü terk edip Mısır diyarına kaçmıştı.³² Amr b. el-Âs'ın kuşattığı Kayseriye³³ şehrinin valisi ve imparator Herakleios'un oğlu Konstantin de ailesiyle birlikte Artabon gibi çareyi Mısır'a kaçmakta bulmuştu. Bu iki Bizanslı komutanın, Mısır'da bulunan Rumlarla birleşerek tekrar Kudüs'e saldırabilecekleri ihtimali Müslümanlar için büyük bir tehlikeydi. Böyle bir saldırıda Müslümanların Kudüs ve Suriye bölgesindeki hâkimiyetleri tehlikeye düşebilirdi. Bu sebeple

²⁶ Macit, Muhittin, "Tercüme Hareketleri", *DİA*, İstanbul, 2011, XXXX/499.

²⁷ Zağlül, Sa'd, "el-İskenderiyyetü'l-İslâmiyye", *Târîhu'l-Medîne mine'l-Fethi'l-Arabî ile'l-Asri'l-Fâtûmî*, İskenderiye, 1963, s. 223.

²⁸ Zağlül, Sa'd, *el-İskenderiyyetü'l-İslâmiyye*, *Târîhu'l-Medîne mine'l-Fethi'l-Arabî ile'l-Asri'l-Fâtûmî*, İskenderiye, 1963, s. 224.

²⁹ İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh (ö. 257/870), *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Port Saïd, 1995, s. 74-75; Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb (ö. 733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Kâhire, 2003, XIX/319.

³⁰ Eraslan, Sadık, *Sosyo Politik Açından Asr-ı Saadet Fetihleri*, (Hz. Ömer Dönemi), Ankara, 1999, s.188.

³¹ Avcı, Casim, "Mısır", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/558.

³² İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, 1986, VII/56-57.

³³ Rum diyarında Rumlar tarafından binaların yapımında taş kullanılarak inşa edilmiş büyük bir şehirdir. Kazvîni, Zekerriyya b. Muhammed b. Mahmud (ö. 682/1283), *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrût, tsz, I/553.

Amr, Mısır bölgesinin fethinin gerekliliğini düşünüyordu. Amr, hicrî 17. senede Câbiye'ye gelen Hz. Ömer'den bölgenin fethi için izin istedi.³⁴ Halife Mısır'ın fethine o an için karar vermemişti. Ancak Amr, Mısır'ın fethinin gerekliliğini ve Müslümanlara sağlayacağı faydaları sayarak küçük bir orduyla fethin mümkün olabileceğini söylemek suretiyle Hz. Ömer'i zor da olsa ikna edebildi.³⁵

Amr b. el-Âs Mısır şehirlerinden olan Fermâ, Bülbeys, Ümmü Düneyn ve Babilon'u sırasıyla fethetmiş sıra Doğu Roma'nın Konstantiniyye'den sonra en büyük şehri olan İskenderiye'ye gelmişti. Amr 21/642'de Babilon'dan hareket etmiştir.³⁶ Müslümanlar, şehri üç ay süren bir muhasaradan sonra fethetmeye muvaffak oldu ve İskenderiye'yi teslim aldı.³⁷ Mısır şehirlerinin fethi yaklaşık iki yıllık bir zaman diliminde gerçekleşti. İskenderiye Müslümanlara karşı kuvvetli bir direniş gösterdi. İlk dönem eserlerinde farklı konularda mübalağalı ve gerçeklere uymayan birtakım rivayetlerle karşılaştığımız gibi İskenderiye'nin fethiyle ilgili olarak da bu tür anlatımları görebilmekteyiz.

İskenderiye'nin Kuruluşu ve ilk Dönemiyle İlgili Abartılı ve Mitolojik Anlatımlar

Mısır coğrafyası insanlığın en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Bölgedeki şehirler medeniyetin en eski izlerini taşımaktadır. Bugün bile toprak altından hala çıkarılmaya devam eden buluntular bu hakikate işaret etmektedir. Mısır ve İskenderiye tarihin ilk dönemlerinde olduğu gibi sonraki dönemlerde de medeniyet adına parlak dönemlerin yaşandığı bir bölge olagelmıştır. İbn Zülâk Mısır bölgesiyle ilgili olarak mübalağa ifade eden bir ifade kullanır ve dünyanın otuz harikası olduğunu ve bunların yirmisinin Mısır'da olduğunu söyler.³⁸ Şüphesiz bu değerlendirme müellifin bölgeye olan hayranlığının satırlara süslü bir şekilde dökülmüş hali olarak değerlendirilmelidir.

Bu bölgenin en önemli merkezlerinden birisi İskenderiye (Alexandria) şehridir. Ele alacağımız ilk mesele Mısır'ın miladi asırların başlarında en önemli şehri olan İskenderiye şehrinin milat öncesi kuruluşuyla ilgilidir. Tarihçiler İskenderiye'nin kuruluşuyla ilgili olarak birbirinden farklı ve efsanevi nitelikli birtakım bilgileri aktarırlar. Bir kısım rivayetlerde şehrin üç yüz senede kurulduğu, üç yüz sene üzerinde iskân gerçekleştiği ve şehrin üç yüz senede tahrip edildiği,³⁹ şehrin sokaklarını süsleyen bembeyaz renkteki alçı ve mermerlere güneş ışınlarının yansımaları sebebiyle, gözleri üzerinde peçe olmadan gezilemeyecek kadar parlak olduğu, bu tahrip olmuş haliyle yetmiş sene kaldığı bilgisi aktarılır.⁴⁰ Bu tür rakamların birçoğu daha öncede değinildiği gibi abartılar içeren ifadelerdir. Milattan öncesine ait bir konu üzerinde bu kadar kesin sınırları olan ifadeler kullanabilmek mümkün görünmemektedir. Özellikle kuruluşu, iskân ve tahrip oluş süresinin hep aynı olması yani üç yüz yıl olarak belirtilmesi tesadüfün ötesinde sadece bir kurgudan ibarettir.

³⁴ Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013, s. 309.

³⁵ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 77; Sâlim, Seyyid Abdülaziz, *Târihu'l-İskenderiyye ve Hadâratuhâ fi'l-Asri'l-İslâmî*, İskenderiye, 1982, s. 484-485.

³⁶ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 252.

³⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 105; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 252-253; Kilâî, Ebû Rabî Süleyman b. Musa el- Endelûsî (ö. 565/634), *el-İktifâ bimâ Tezammenehû min Meğâzi Rasûlillahi ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, Beyrût, 1997, II/343; Makrizî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (ö. 845/1442), *el-Mevâiz ve'l-I'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Beyrût, 1997, I/308; İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrût, 1994, VI/117.

³⁸ İbn Zülâk, Hasan b. İbrahim el-Leysî (ö. 387/997), *Fedâilü Mısır ve Ahbâruhâ ve Havâssuhâ*, b.y.y., tsz., s. 27.

³⁹ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaeddin (ö. 911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fi Târihi Mısır ve'l-Kâhira*, Mısır, 1967, I/86.

⁴⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 63.

Şehirle ilgili olarak bir kısım eserlerde geçen rivayete göre İskenderiye gece gündüz parlayan bir beyazlığa sahipti. Şehrin sokakları geceleri meşalelerle aydınlatılırdı. Hatta o kadar aydınlıktı ki, müellifler şehrin aydınlığını “*terziler geceleyin ışık olmadan ipliği iğneye geçirebilirlerdi*” diye mübalağalı bir şekilde anlatırlar.⁴¹

Bir başka efsanevi rivayet ise denizden çıkan yaratık hikayesidir. Rivayete göre şehirde güneş battıktan sonra hiç kimse dışarı çıkmazdı. Çünkü dışarıya çıkan kaçırılırdı. Şehir halkından bir çoban geceleyin koyunlarını otlatmak için deniz kıyısına çıktığında denizden bir canlı çıkar ve koyunlarından birini kapardı. Çoban olan biteni anlamak için bir gün pusuya yattı. Ta ki denizden bir canlı çıktı. Bir de baktı ki o bir cariyeye.⁴² Hemen saçlarına yapışıp yakaladı. Denizkızı çobanı iteleyerek ondan kurtulmaya çalıştı. Fakat çobandan kurtulmaya gücü yetmeyince çoban onu alıp halkının arasına götürdü. Ve denizkızı bir süre sonra onların arasında kaldı, zamanla onlarla dost oldu. Onların güneş battıktan sonra dışarı çıkmadıklarını görünce bunun sebebini sordu. Onlarda geceleyin kim dışarı çıkarsa kaçırılıp kaybolduğunu söylediler. Denizkızı onlara efsanevi yaratıklardan korunmaları için tılsımlar hazırladı. Böylece Mısır bölgesinde tılsımların kullanıldığı ilk şehir İskenderiye oldu.⁴³

Tarihte kurulmuş birçok şehir için anlatılan buna benzer hikâyelerin İskenderiye için de anlatıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu şekilde gerçekliği mümkün olmayan hadiseler belki de okuyucuyu da cezbediği için, birçok müellif tarafından eserlere tetkik edilmeden sokulmuştur.

Yine şehrin kuruluşuyla ilgili olarak Mes’ûdî *Mürûcu’z-Zeheb* adlı eserinde mitoloji niteliğinde birtakım bilgiler aktarır. O, kaleme aldığı eserinde, denizde yaşayan yaratıkların İskenderiye’yi inşâ etmeye karar veren İskender’e nasıl engel olduklarını, İskender’in içinde cam sandık bulunan bir ağaç tabutu yapışını, bu sandıkla deniz hayvanlarının şeytânî sûretlerini görecektir. İki adamı ile birlikte denizin dibine dalışını, sonra gördüğü bu sûretlerin, demir, bakır ve taş ustalarına madenlerden heykellerini yaptırdığını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Devamında ise bu heykelleri binaların önüne diktirdiğini, denizden çıkan yaratıkların heykellerden korktukları için kaçıştıklarını, bu sûretle İskender’in şehrin yapımını tamamlayışını uzun bir hikâye hâlinde eserinde zikreder.⁴⁴ İbn Haldûn, Mes’ûdî’yi İskenderiye şehrinin inşâsıyla ilgili mitolojik ve asılsız rivayetleri *Mürûcu’z-Zeheb* adlı eserine aldığı için eleştirir.⁴⁵

Anlatılanların baştan sona mitolojik ve gerçekleri yansıtmaması mümkün olmayan bir hikâye olduğu çok açıktır. Doğruluğu tetkik edilmeden rivayet edilen bu tür bilgiler, bir kısım okuyucunun da hoşuna gittiğinden bazı müelliflerin eserlerinde yer bulabilmiştir.

Bir başka rivayet ise İskenderiye şehrinin manevi bir destekle kuruluşundan itibaren yüzyıllar boyu mamur bir şekilde ayakta kaldığıyla ilgilidir. Bir kısım kaynaklarda İskenderiye’nin görkemli bir şehir olarak yüzyıllar boyu ayakta kalmasının, buna karşılık Feramâ şehrinin ihtişamının uzun bir zaman geçmeden kaybolmasının farklı bir sebebi zikredilmektedir. Rivayetlere göre İskender’in Feramâ isminde bir kardeşi vardı. İskender İskenderiye şehrini kurduğu zaman kardeşi Feramâ da kendi ismiyle anılacak şehri kurmuştu. İskenderiye görenlerin hayran kaldığı güzelliğiyle asırlar boyu ayakta kalmaya devam ederken

⁴¹ İbn Zülak, *Fedâilü Mısır*, s. 61.

⁴² Muhtemelen çizgi filmlere konu olan denizkızı efsanesine işaret ediyor.

⁴³ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 63. Ayrıca benzer bilgiler için bakınız; Suyûtî, *Husnü’l-Muhâdara*, I/86.

⁴⁴ Mes’ûdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), *Mürûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher*, Kum, 1989, I/412-414; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/200-201.

⁴⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 87.

Feramâ şehri ise tahrip olmuş virane bir halde duruyordu. İskenderiye Müslümanlar tarafından fethedildiğinde Avf b. Mâlik şehir halkına “ Şehriniz ne kadar da güzel!” dedi. Dediler ki; “İskender şehri kurduğu zaman bu şehir Allah’ın inayetine muhtaçtır. İnsanlara ise ihtiyacı olmayan bir şehirdir” diye söyleyince şehrin ihtişamı ve güzelliği hep devam etti. Feramâ fethedildiği zaman Ebrehe b. Sabâh şehir halkına “ Şehriniz ne kadar da harap bir vaziyette!” dedi. Onlarda cevaben “Feramâ şehri kurduğu zaman, bu şehir Allah’a ihtiyaç duymayan bir şehirdir ama insanlar sayesinde ayakta” diyerek karşılık verdi. Onun bu sözü sebebiyle Feramâ’nın bütün ihtişamı ve güzelliği kayboldu.⁴⁶

Bu rivayette de görüldüğü gibi İskenderiye şehrinin mamur oluşu, Feramâ şehrinin ise harap durumu farklı sebeplere dayandırılarak aktarılmaktadır. İskenderiye şehrinin ihtişam ve güzelliklerine manevî bir renk katmak suretiyle ihtişamlı bir şekilde ayakta kalması temellendirilmekte, Feramâ ise Allah’ın yardımını göz ardı ettiği ve varlık sebebi olarak insanı olduğunu gösterdiği için şehrin ayakta kalamadığına sebep olarak gösterilmektedir.

Şehirle ilgili bir diğer efsane niteliğinde abartılı anlatım ise tarihte meşhur olmuş şehirdeki İskenderiye deniz feneri ve fener üzerinde bulunan ayna ile ilgilidir. Bu fener ve üzerindeki ayna hakkında çoğu efsane niteliğinde çeşitli rivayetler mevcuttur.

Fener, Fârûs (Pharos) adasına inşâ edilmiştir.⁴⁷ Yapımına yaklaşık olarak m.ö. 280-278 tarihlerinde başlanmış olan Fener’in kimin tarafından yapıldığına ihtilâflar vardır.⁴⁸ Son dönem araştırmacılar fenerin inşâatına I. Batlamyus Soter zamanında başladığını ve II. Batlamyus Philadelphos döneminde tamamlandığını belirtirler.⁴⁹

Denizdeki gemilerin yönlerini bulabilmeleri amacıyla inşâ edilen Fener, uzak mesafelerdeki gemilerin görebileceği bir yükseklikteydi. Yüksekliği hakkında elimizde bir kısmı abartılı farklı bilgiler bulunmaktadır. Yapıldığı dönemdeki yüksekliği hakkında 120 zirâ ile 400 zirâ arasında rakamlar telâffuz edildiğinden, kesin bir ölçü belirtmek mümkün olmamaktadır.⁵⁰ Zirâ uzunluk ölçü birimi olarak farklı bölgelerde cm cinsinden farklı sayılara

⁴⁶ Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/93.

⁴⁷ Zağlûl, *el-İskenderiyyetü'l-İslâmiyye*, s. 231.

⁴⁸ Makrizî ve Suyûtî Feneri Melike Delûke bint. Zebbâ’nın inşâ ettiğini söyler. Makrizî, *Hutat*, I/276; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/84; Mes’ûdî ise Feneri İskender’in inşa ettiğini söyler. Mes’ûdî, *Mürücu'z-Zeheb*, I/375.

⁴⁹ Henri, Riyâd, *Âsâru'l-İskenderiyye, Târîhu'l-İskenderiyye ve Hadâratuhâ münzü Akdemi'l-Usûr*, İskenderiye, 1963. s. 136; Sâlim, *Târîhu'l-İskenderiyye*, s. 28. Nüveyrî ise eserinde, tarihçilerin bu Feneri kimin inşâ ettiği noktasında ihtilâf ettiklerini; kiminin İskender, kiminin Mısır Melikesi Delûke ismini zikrettiğini söyleyerek, fenerin kuzey tarafındaki bir kitabede, bu yapıyı yıldızları gözetlemek için Feretnâ binti Martiyûs isminde bir kişinin inşâ ettiğini yazan bir kitabenin bulunduğunu belirtir. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I/395; İbn Abdilhakem’de geçen bir rivayete göre Feneri Kraliçe Kleopatra inşâ etti. Bkz. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 61; Mes’ûdî ise Fenerin bânisi hakkında İskender b. Kalteş er-Rumî, Melike Rakûd, İskender Zü'l-Karneyn isimlerinin söylediğini belirtir. Bkz. Mes’ud, Muhammed, *el-Minhatü'd-Dehriyye fî Tahtüti Medîneti'l-İskenderiyye*, İskenderiye, 1890, s. 29.

⁵⁰ Ya’kûbî, fenerin yüksekliğinin 175 zirâ olduğu bilgisini verir. Bkz. Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kûb (ö. 292/905), *Kitâbu'l-Büldân*, Beyrût, 2001, I/176; Makrizî ilk dönemde 400 zirâ olduğunu, daha sonra üst kısmının zelzele ve yağmurlarla zarar görüp yıkıldığını ve 230 zirâ kaldığını, Bkz. Makrizî, *Hutat*, I/292; Bağdâdî 250 zirâ, Bkz. Bağdâdî, *el-İfâde ve'l-İtibâr*, s. 28; Nüveyrî, Mes’ûdî’den rivayetle 333/945 yılında fenerin 230 zirâ, daha önceleri ise 400 zirâ, Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I/397; Suyûtî de Mes’ûdî’den nakledilen aynı rivayet, Bkz. Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/90; İbnü'l-İbrî, 125 adım, Bkz. İbnü'l-İbrî, Ebu'l-Ferec (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrût, 1992, s. 69; Dimeşkî, 233 zirâ. Bkz. Dimeşkî, Şihâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullah (ö. 749/1348), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Abudabi, 2002, III/495; Kindî, 280 zirâ, Bkz. Kindî, *Fedâilü Misri'l-Mahrûse*, s. 7; İdrisî, 300 zirâ, Bkz. İdrisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed (ö. 560/1165), *Nüzhetu'l-Müştak fî İhtirâki'l-Âfâk*, Beyrût, 1989, I/320; Gırnatî, h. 333 yılı itibariyle yüksekliği 230 zirâ, daha önceleri 400 zirâ, Bkz. Gırnatî, Ebû

tekabül etmekle birlikte İskenderiye ve Kahire’de kumaş ölçmede kullanılan zirâ 58.187 cm’ye karşılık gelmekteydi.⁵¹ Bu kadar farklı ölçüler içinde genel kabul gören yaklaşık 120-130 m. yükseklik iken bir kısım müellifler çok abartılı bir şekilde çok daha yüksek ölçüler vermektedir. Makrizî⁵² ve Nüveyrî⁵³ yaklaşık 232 m. ye karşılık gelecek 400 zirâ rakamını vermektedir ki bu kadar devasa yüksekliğe sahip bir yapı akla çok yatkın gelmemektedir.

Fenerin zirve kısmında bir ayna mevcuttu. İskender tarafından, hocası Aristo’nun yaptığı plana göre inşa edildiği de söylenen bu aynanın bir gece bekçiler uyurken çalınıp denize atıldığı yine efsaneler arasındadır. Bir başka efsaneye göre yalancılar âyîne-i İskender’e baktığı zaman görüntülerini yansıtmaz, İskender de bir kimsenin yalan söyleyip söylemediğini böylece anlar. Milattan önce III. Yüzyılda yapılan bu fener teknik bakımdan çok ileri bir eser olarak kabul edilmiştir. Bu durum, aynaların bilinmeyen şeyleri öğrenmek için sihir yapmada ve büyücülükte kullanıldığı kanaatini yaygınlaştırmış ve bununla ilgili birçok efsanenin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁴

Yine mitolojik rivayetlere göre Konstantiniyye’den çıkarak İskenderiye’ye gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken bu ayna vasıtasıyla görülür, eğer düşman gemisi iseler güneş ışığı yansıtılarak yakılabilirmiş.⁵⁵ Bir diğer efsane niteliğindeki anlatım ise deniz fenerinin üzerindeki yüksekliği yedi metreyi bulan heykelle ilgilidir. Rivayetlere göre heykel güneşin gökyüzündeki hareketlerine göre yön değiştirebilecek bir yapıda inşa edilmiştir. Ayrıca heykel şarkı gibi birtakım sesler çıkarabilmektedir.⁵⁶

Bütün bu anlatılanlar teknik bakımdan o günün şartlarında mükemmel bir şekilde inşa edilen fener ve aynanın olduğundan çok farklı olarak abartılı bir şekilde yansıtıldığını, zamanla anlatılanların efsaneye dönüşerek farklı bir boyut kazandığını ve eserlere bu şekilde girerek sonraki müellifler tarafından da doğruluğu tetkik edilmeden eserlerine alındığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi İskenderiye şehrinin kuruluşu ile ilgili ilk dönem diyebileceğimiz bir kısım kaynaklarda abartılı ve mitolojik yönü ağır basan çokça bilgiyle karşılaşabiliyoruz. Bunun yanı sıra ilk duyulduğu zaman mitolojik bir hikâye gibi görülen ancak bazı toplumlarda var olan uygulama ve anlayışlarda göze çarpmaktadır. Tarihte bazı toplumlarda kötülüklerden arınma ve tehlikelerden korunma adına insan kurban etme adetlerine rastlanmaktadır. İlk başta tamamen gerçek dışı gibi görünen bu uygulamanın hakikatte varolması dikkatleri celbetmektedir. Bunun bir örneği Mısır topraklarında Nil nehri ile ilgili olanıdır. Nil’in taşkınlarla sebep olabileceği tehlikelerden korunmak için masumiyetin bir ifadesi olarak baûneh ayının on ikisinde nehre süslenmiş bakire kız atmak suretiyle kurban verme hadisesi vardır ki bu batıl anlayışı Amr b. el-Âs yasaklamıştır. Halk tarafından bu adetlerini devam ettirmek istedikleri yönünde kendisine itiraz edildiğinde “Bu uygulama İslâm’da yoktur. İslâm kendisinden önceki olumsuz adetleri

Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 565/1169), *Gırnatî Seyahatnamesi; Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*, çev. Fatih Sabuncu, İstanbul, 2011, s. 118; Zağlûl 300 zirâ, Bkz. Zağlûl, *el-İskenderiyyetü'l-İslâmiyye*, s. 235; Hasen el-Emin, 122 metre ifadelerini kullanır. Bkz. Emîn, Hasen, *Teccidü Mektebeti'l-İskenderiyye*, Beyrût, 2002, IV/143.

⁵¹ Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, İstanbul, 1990, s. 69; Erkal, Mehmet, “Arşın” *DİA*, İstanbul, 1991, III/411-412.

⁵² Makrizî, *Hıtat*, I/292.

⁵³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I/397.

⁵⁴ Pala, İskender, “Âyine-i İskender”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV/252.

⁵⁵ Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf (ö. 350/961), *Fedâilü Misri'l-Mahrûse*, b.y.y., tsz, s. 7; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/91.

⁵⁶ Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/89.

kaldırır” demiştir. Durumu fikrini almak için halife Ömer’e bildiren Amr, ondan da aynı cevabı almıştır.⁵⁷

Ancak bu tür hikayeler ve mitolojik anlatımlar baktığımız zaman sadece İskenderiye şehrinin kuruluşuyla ve İslâm öncesiyle iktifa etmemekte, şehrin Müslümanlar tarafından fethinde ve sonraki dönemlerde buna benzer anlatımlar görülebilmektedir. Şimdi de fetih ve sonrasıyla ilgili bir takım abartılı ve gerçek dışı anlatımlara örnekler vererek çalışmamıza devam edeceğiz.

İskenderiye’nin Müslümanlar Tarafından Fethiyle ve Fetih Sonrasıyla İlgili Mübalağalı ve Mitolojik Anlatımlar

İskenderiye şehri Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs komutasındaki Müslüman askerler tarafından 21/642 tarihinde fethedilmiştir. Fetihle ilgili olarak azda olsa abartı yönü ağır basan, tarafsız bir tarihçilik anlayışının yansıtılmadığı bir takım bilgiler görülebilmektedir.

Amr, İskenderiye topraklarını Müslüman olmadan önce ticaret amacıyla geldiği zaman tanıma imkânı buldu. Amr’ın bu yolculuğu sırasında yaşandığı iddia edilen ve kaynaklara geçen bir kısım bilgilere de abartı girmiş durumdadır. Rivayete göre Amr, Beytülmakdis’e ticaret amacıyla gider. İskenderiyeli Şemmâs ismi verilen bir kilise hizmetlisi de oradadır. Amr, Şemmâs’ı susuzluk sebebiyle helâk olacak bir durumdayken kendi suyundan ikramda bulunarak ve susuzluğu geçtikten sonra uykuya daldığında da sokma tehlikesi olan bir yılanı okuyla öldürerek Şemmâs’ın hayatını kurtarır.⁵⁸ Şemmâs da vefa borcu olarak Amr’a, İskenderiye’ye gelirse kendisine iki bin dinar diyet vereceğini söyler. Çünkü yanında yeterli miktarda para yoktur. Amr, kendisine yapılan bu teklifi kabul eder ve İskenderiye’nin yolunu tutar. Fakat şehre girdiğinde şehrin güzelliğiyle karşılaşır. Şehrin yapılarının ihtişamlı oluşu, insan hareketliliği, ticaretin canlılığı ve insanların yaşam standartlarının yüksek oluşu sebebiyle hayretler içinde kalır.⁵⁹

Amr b. el-Âs, İskenderiye’de papazla buluştuğu gün şehirde bir bayram kutlanmaktaydı. İnsanlar halka oluşturmuş bir vaziyette, altın kaplama bir topu birbirlerine atıyorlardı.⁶⁰ Bu arada top kimin kucağına düşerse, onun ileride kendilerine melik olacağına inanıyorlardı. Oynanan bu oyuna misafir olan Amr’ı da dâhil ettiler. Oyun sırasında top, papazla beraber halkın arasında bulunan Kureşli Amr b. el-Âs’ın kucağına düştü. İnsanlar kendi memleketlerinden ve ırklarından olmayan bu yabancı kişinin kendilerine melik olmasının mümkün olamayacağını, topun kendilerini şimdiye kadar hiç yanılmadığını söyleyerek şaşkınlıklarını dile getirdiler.⁶¹ Şemmâs ayağa kalkarak, onun kendisini iki kez ölümden kurtardığını anlattı ve halktan iki bin dinar diyet parası toplayarak Amr’a verdi. Amr bu olaydan sonra Kudüs’e döndü.⁶²

Kaynaklarımızda yukarıdaki gibi bir rivayet bulunsa da, her şeyden önce Mısır’a yönetici seçiminin oynanan top oyunuyla değil, Bizans kralının bizzat tayiniyle olduğu bir gerçektir. Bu sebeple anlatılan hadise inandırıcı gelmemektedir. Ancak bu Amr’ın oralara gittiği gerçeğini

⁵⁷ Zeydan, Corci, *Târîhu Mısri’l-Hadîs, (mine’l-fethi’l-İslâmî ilâ hâze’l-Asr)*, Mısır, 1925, s. 100.

⁵⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 74-75.

⁵⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XIX/319.

⁶⁰ İbn Zahîra, bu oyunu Ka’b b. Abdu’l-Gıfârî isminde bir kişinin İskenderiye’ye getirdiğini rivayet eder. İbn Zahîra, Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed (ö. 888/1483), *el-Fezâilü’l-Bâhira fî Mehâsini Mısır ve’l-Kâhira*, Kâhire, 1969, s. 57.

⁶¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 76; İbn Zahîra, *el-Fezâilü’l-Bâhira*, s. 57; Suyûtî, *Husnü’l-Muhâdara*, I/95.

⁶² İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 76; Suyûtî, *Husnü’l-Muhâdara*, I/94-95.

inkâr etmemizi gerektirmez. Şu var ki, İskenderiye halkının, kendilerinden olmayan birisinin kendilerine melik olamayacağı yönündeki ifadeleri olsa olsa şaşkınlık türünden bir ifadedir. Bu olayla ilgili olarak Suyûtî’de geçen bir rivayet şaşkınlığa sebep olacak türdendir. O, bu oyuna bir milyon kişinin (seyircinin) katıldığını nakleder.⁶³ Bir diğer dikkatleri çeken ifade ise Şemmâs’ın diyet olarak iki bin dinar parayı Amr’a vermek istemesi ifadesidir. Şöyle ki o tarihlere yakın bir zamanda fetihten sonra Amr b. el-Âs’ın valiliği döneminde adalet işleriyle görevli bir kadının senelik maaşı kaynaklarda 200 dinar olarak geçer.⁶⁴ Feramâ halkıyla fetihten sonra yıllık 500 dinar, 400 deve, 1000 koyun vergi karşılığında anlaşma yapılmıştır.⁶⁵ Babilon sonrası şehir halkına kişi başı iki dinar vergi konulmuştur.⁶⁶ Verilen rakamlarla iki bin dinar karşılaştırıldığında Amr için toplandıği söylenen miktarın gerçekleri ifade etmeyecek çok abartılı bir rakam olduğu açıktır.

Mübalağalı ifadelerin eserlere girmesinin bir sebebi olarak müelliflerin kendi taraftarı olan insanların lehinde birtakım bilgileri aktardıklarına açık bir örnek de İskenderiye bölgesinin fethi sırasında Babilon’da yaşandığı söylenen bir hadisedir. Rivayete göre Mısır Mukavkıs’ı istişareler neticesinde şehri muhasara eden Amr’a haber göndererek sulh şartlarını konuşacakları bir heyeti göndermesini istemiştir. Amr da Ubâde b. Sâmit başkanlığında on kişilik bir heyeti görevlendirmiştir. Buraya kadar herşey normalken Ubâde hakkında Mukavkıs’ın söylediği iddia edilen ve kitaplarda geçen bilgiler dikkatleri çekmektedir. Ubâde yapılı ve siyah tenli bir kişiydi. Mukavkıs onu görünce cüssesinden ve renginden dolayı ondan korkmuş ve “Adamın rengi beni korkutuyor. Sözleri renginden de korkutucu. Şu siyah adamı benden uzaklaştırın” diyerek ruh halini ifade etmiştir. Ondan kendisiyle yumuşak bir şekilde konuşmasını istemiştir.⁶⁷

Malumdur ki devleti ve milleti temsil eden bir kişinin böylesine acziyet ifade edecek cümleleri hem de ulu orta herkesin duyacağı bir şekilde dillendirmesi kabul edilemez. Mukavkıs sanki o güne kadar siyah renkli hiç insan görmemiş midir ki böyle bir korkuya kapılsın. Kullanılan ifadeler tarihi bir hadiseyi cazibeli kılmak ve düşmanı güya düşük göstermek gayesiyle kaleme alındığı izlenimi vermektedir.

Yine İskenderiye’nin fethi sırasında Müslümanların 22 şehit verdiği bilgisi bir kısım eserlerde yer bulur.⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, Amr’ın hayatını anlattığı eserinde bazı Batılı tarihçilerin bu savaşta binlerce ölü olduğunu söyleyerek yirmi üç bin sayısını verdiklerini belirterek her iki rakamın da gerçek dışı olduğunu iddia eder. O, “*Kendi eceliyle ölenler bile yirmi ikiden fazladır. Öte yandan Gibbon gibi bir kısım tarihçilerin iddiası ise çok fazla abartılıdır ki, Müslüman asker sayısı bile bu kadar değildi*” der.⁶⁹ Savaşta her iki taraftan ölen asker sayısı ile ilgili kesin ve mantıklı bir sayıya kaynaklarda rastlayamadık. Ancak hem İbn Abdilhakem’in hem de batılı araştırmacıların zikrettikleri sayıların gerçek dışı ve abartılı olduğunu düşünmek akla daha yatkın gelmektedir. Çünkü İbn Abdilhakem’in rivayetini esas alacak olsak, bölgenin hiç savaşılmadan alındığını düşünmek gerekecektir. Halbuki bölge savaşla ve uzun sayılabilecek bir sürede fethedilmiştir. Bir kısım batılı araştırmacıların ifadeleri ise Müslüman asker sayısından bile fazla olduğundan kabul edilecek durumda değildir.

⁶³ Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/92.

⁶⁴ Özkuyumcu, *Mısır ve Kuzey Afrika*, s. 94.

⁶⁵ Makrizî, *Httat*, I/390.

⁶⁶ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 92-93.

⁶⁷ Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/110-113.

⁶⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 104.

⁶⁹ Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. el-Âs*, Kâhire, 1996, s. 159.

Fetih sonrası şehrin durumuyla ilgili dikkat çeken ilginç bir bilgi ise yine İbn Abdilhakem'in eserine aldığı hazine rivayeti ile ilgilidir. Rivayete göre fetih sonrası İskenderiye'de üzerinde birtakım yazılar olan bir oda bulunmuş, yazıda "Toprak altına, on iki zira' derinliğe bir hazine gömdüm. Onu hiçbir beşer çıkaramayacak. Ta ki Muhammed ümmeti o hazineye ulaşacak" yazmaktadır.⁷⁰ Bu rivayetin de gerçeklerle alakası olamayacağı ortadadır. Rivayette Muhammed ümmetinden bahsedilmesi dikkate şayandır. Allah Rasûlü'nün vahiyle görevlendirilmesinden asırlar öncesine ait olabilecek bir yazının Hz. Peygamber'e işaret etmesi kurgunun boyutunu göstermektedir.

Son olarak ele alacağımız konu İskenderiye'nin fethinden sonra yaşananların anlatıldığı bir kısım rivayetler olacaktır.

Tarih kitapları İskenderiye şehrinin fethinin sevinçli haberinin Amr tarafından Medine'de bulunan Hz. Ömer'e şu ifadelerle müjdelendiğini nakleder: "Güzelliklerini anlatmakta aciz kaldığım bir şehri fethettim. Şu kadarını söylemek kâfidir ki, burada dört bin hamamıyla birlikte dört bin köşk, cizye vergisi ödeyen kırk bin Yahudi ve hükümdarlar için kurulu dört yüz eğlence mekanı ele geçirdim."⁷¹ Her ne kadar bu sayılar verilse de anılan rakamların abartılı olduğu açıktır. Fakat bir gerçek vardır ki o da Amr'ın fethettiği bu yeni şehrin daha önce Müslümanlar tarafından eşi benzeri görülmemiş bir refah seviyesine ve zenginliğe sahip olduğudur.

Yukarıda anlatılanlara ilave olarak İskenderiye'de yeşil bakliyat satan 12.000 bakkal, 12 yeraltı hamamı ki, her biri bin bölmeden oluşacak kadar geniş, her bir bölmede bir insan topluluğunu alacak kadar geniş mekanların bulunduğu aktarılır.⁷² Butler şehrin fethedildiği sırada burada mevcut olduğu iddia edilen dükkân, hamam, saray v.s. yapılarla ilgili rakamların gerçeği yansıtmadığını, mübalağa olduğunu, muhtemelen Amr'ın böyle ifadeler olan bir mektup yazmadığını, bunları tensih eden kişilerin rivayet ettiğini iddia eder.⁷³

Abartı konusunda verilen bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim benzer durumlar İskenderiye'de fetih sırasında bulunan halkın nüfusu, fetihden sonra elde edilen ganimetin miktarı ve halifeye fetih müjdesi olarak gönderilen 10.000 sandık altın gibi daha birçok örnekle sürdürülebilir. Konumuzu daha fazla uzatmamak düşüncesiyle bunlarla yetinmenin uygun olacağını düşünmekteyiz. Neticede bir kısım tarihçilerin farklı gayelerle eserlerine tarih ve tetkik süzgecinden geçirmeden, gerçek oldukları yönünde ciddi şüpheler uyandıran bu tür bilgileri aldıklarına şahit olmaktayız.

SONUÇ

Tarihe ait eserlerde karşılaştığımız bazı bilgilere ihtiyatla yaklaşmak ve mübalağa ifade eden bilgilere karşı dikkatli olmak gerektiği açıktır. Tarihte yaşanan ile yazılanların % 100 örtüşmesi beklenemez. Zira kişinin kendisini etkileyen her şeyden soyutlanarak objektif bir çerçeve sunması çok mümkün değildir. İslâm tarihinin temel referansları olan yazılı kaynaklar, tamamen sorunsuz değildir. Rivayetlerdeki sorunlar, bu alanda ciddi tetkik çalışmaları yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bir dönem için, lehinde veya aleyhinde yazılan eserler tamamen gerçekleri yansıtmayabilir. Burada göz ardı edilmemesi gereken durum bu eserlerin iyisiyle kötüsüyle

⁷⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, s. 63.

⁷¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, s. 106; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/121-122; Hitti, Ph. K, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 2011, s. 232.

⁷² Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I/122.

⁷³ Butler, Alfred C. *Fethu'l-Arab li Mısr*, Kâhire, 1996, s. 387.

TİDSAD

kaleme alındıkları dönemin anlayışını yansıtıyor olmalarıdır. Bugün yapılması gereken bu anlatılanların tarafsız davranarak doğruluğunun ispatına çalışmak olmalıdır. Böyle yapıldığı takdirde geçmişin aslına en yakın şekliyle tespit edilmesine ve doğru bir tarih anlayışına ulaşılabilecektir.

İlk dönem İslâm tarihi müellifleri geçmişin haberlerini ele alırken kendi dönemlerinde oluşan tarih yazım kurallarını büyük ölçüde kullanmışlardır. Ancak bazı tarihçiler, tarihin eğlendirici yönünü gerçekliğinin önüne geçirmişlerdir. Onlar, kendilerine ulaşan her rivayeti tetkik etmeksizin rahat bir şekilde kullanmakta sakınca görmeyerek, kimi zaman akla ve mantığa aykırı, efsanevî bilgileri herhangi bir eleştiriye tâbi tutmadan okurlarına nakledebilmişlerdir.

Çalışma konumuz olan İskenderiye şehri ili ilgili olarak tarihte kurulmuş birçok şehirde olduğu gibi gerek kuruluşu sırasında gerekse Müslümanlar tarafından fethi ve sonraki dönemlerinde gerçekleri yansıtmayacak abartılı bazen de mitolojik yönü ağır basan birtakım rivayetlerin olduğunu görüyoruz. Bunları çalışmamızın içerisinde zikretmek suretiyle gerçek olup olmadıklarını tahlile gayret ettik. Tahliller sonucunda bu rivayetlerin büyük bir kısmının doğru bilgilerden oluşmadığı sonucuna ulaştık.

KAYNAKLAR

- Abdüllatîf el-Bağdâdî, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdüllatîf (ö. 629/1231), *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, Dimeşk, 1983.
- Avcı, Casim, "Mısır", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/557-559.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013.
- Bosworth, C. H., Guest, R., Labib, S., *Historic Cities of the İslâmic World "Alexandria"*, Leiden-Boston, 2007.
- Butler, Alfred C., *Fethu'l-Arab li Mısır*, Mektebetü Medbûlî, Kâhire, 1996.
- Demircan, Adnan, *Tarih ve Tarihçi*, İstanbul, 2016.
- Dimeşkî, Şihâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullah (ö. 749/1348), *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, Abudabi, 2002.
- Emîn, Hasen, *Tecdîdü Mektebeti'l-İskenderiyye*, Beyrût, 2002.
- Eraslan, Sadık, *Sosyo Politik Açıdan Asr-ı Saadet Fetihleri (Hz. Ömer Dönemi)*, Ankara, 1999.
- Erkal, Mehmet, "Arşın" *DİA*, İstanbul, 1991, III/411-413.
- Fayda, Mustafa, "Tarih", *DİA*, İstanbul, 2011, XL/30-36.
- Gırnatî, Ebû Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 565/1169), *Gırnatî Seyahatnamesi; Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*, çev. Fatih Sabuncu, İstanbul, 2011.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. el-Âs*, Kâhire, 1996.
- Henri, Riyâd, *Âsâru'l-İskenderiyye, Târîhu'l-İskenderiyye ve Hadâratuhâ münzü Akdemi'l-Usûr*, İskenderiye, 1963.
- Hinz Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, İstanbul, 1990.

- Hitti, Ph. K, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 2011.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991.
- İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh (ö. 257/870), *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Port Saîd, 1995.
- İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Beyrût, 1994.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime*, İstanbul, 2011.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, 1986.
- İbn Zahîra, Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed (ö. 888/1483), *el-Fezâilü'l-Bâhira fî Mehâsini Mısır ve'l-Kâhira*, Kâhire, 1969.
- İbn Zülâk, Hasan b. İbrahim el-Leysî (ö. 387/997), *Fedâilü Mısır ve Ahbâruhâ ve Havâssuhâ*, b.y.y., tsz.
- İbnü'l-İbrî, Ebu'l-Ferec (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrût, 1992.
- İbnü'l-Kıfî, Cemaleddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, (ö. 646/1248) *Ahbâru'l-Ulemâ bi Ahyâri'l-Hukemâ*, Beyrût, 2005.
- İdrisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed (ö. 560/1165), *Nüzhetü'l-Müşâtâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Beyrût, 1989.
- Kazvînî, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud (ö. 682/1283), *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrût, tsz.
- Kilâî, Ebû Rabî Süleyman b. Musa el- Endelûsî (ö. 565/634), *el-İktifâ bimâ Tezammenehû min Meğâzî Rasûlillahi ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, Beyrût, 1997.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf (ö. 350/961), *Fezâilü Mısri'l-Mahrûse*, b.y.y., tsz.
- Kozan, Ali, *Tarih Yazımında Tarafsızlık Problemi: İlk Dönem Siyer-İslâm Tarihi Yazıcılığı Örneği*, Diyarbakır, 2008, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD), c. VI, sy.12/79-93.
- Macit, Muhittin, "Tercüme Hareketleri", *DİA*, İstanbul, 2011, XXXX/498-504.
- Makrizî, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (ö. 845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Beyrût, 1997.
- Marsot, Afaf Lutfi al-Sayyid, *Mısır Tarihi (Arapların Fethinden Bugüne)*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul, 2010.
- Mes'ud, Muhammed, *el-Minhatü'd-Dehriyye fî Tahîti Medîneti'l-İskenderiyye*, İskenderiye, 1890.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Kum, 1989.
- Nüveyrî, Şihabüddîn Ahmed b. Abdulvehhâb (ö. 733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Kâhire, 2003.

- Öz, Şaban, Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri, İstanbul, 2017.
- Özcan, Emine, Erken Dönem İslâm Tarihi Yazımı Bağlamında el-Mes'ûdî (ö. 346/956), ve Tarihsel Gerçeklik, Ankara, 2012.
- Pala, İskender, "Âyine-i İskender", *DİA*, İstanbul, 1991, IV/252.
- Piriş, Şaban, *Vâkadî'nin Kitâbu'l-Meğâzî'si (1. Cilt) Çeviri ve Değerlendirme* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2016.
- Sâlim, Seyyid Abdülaziz, *Târîhu'l-İskenderiyye ve Hadâratuhâ fi'l-Asri'l-İslâmî*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye, 1982.
- Seyyid, Eymen Fuad, "İskenderiye", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII/574-576.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaleddin (ö. 911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fi Târîh-i Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1967.
- Şeyyâl, Cemaleddin, *Târîhu Medîneti'l-İskenderiyye fi'l-Asri'l-İslâmî*, İskenderiye, 1996.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî*, Beyrût, 1968.
- Terzioğlu, Arslan, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1971, sy. IX/419-433.
- Ünver, Süheyl, "21 Asır Önce İskenderiye Tıp Mektebi ve Kütüphanesi", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1967, c. XXIX, sy. IV/785-791.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (ö. 292/905), *Kitâbu'l-Büldân*, Beyrût, 2001.
- Zağlûl, Sa'd, "el-İskenderiyyetü'l-İslâmiyye", *Târîhu'l-Medîne mine'l-Fethi'l-Arabî ile'l-Asri'l-Fâtîmî*, İskenderiye, 1963.
- Zeydan, Corci, *Târîhu Mısri'l-Hadîs, (mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ hâze'l-Asr)*, Mısır, 1925.